

**Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*,
Araştırma Yayınları, Ankara 2005, 240**

Cenkü ÜÇER*

“Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi” adlı eser, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden Dr. Sıddık Korkmaz’ın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı olarak “Tarihî Süreç İçerisinde Sebeyye” adıyla hazırlanmış olduğu doktora tezinin yayımlanmış şeklidir.

240 sayfadandan oluşan kitap, Kısaltmalar, İçindekiler, Önsöz, Giriş, Hz. Osman ve Ali Döneminde Sebeyye, Emevîler ve Abbâsîler Döneminde Sebeyye, Sebeyye ile İlişkilendirilen İsim ve Görüşler adlı üç bölüm, Sonuç, Ekler, Kaynakça ve Dizin’den oluşmaktadır.

Kitabın ‘Giriş’ kısmında, konunun önemi ve sınırlandırılması hakkında bir çerçeve çizilerek, çalışmada izlenen metot ve kullanılan kaynakların tanıtımı yapılmıştır. Bu bağlamda, çalışma İslam Mezhepleri Tarihi metodolojisi üzerine kurulmuştur. Zira, bütün İslâmî anlayışları ve fikirleri bir araya toplayan bir bilim dalı olması itibarıyla İslam Mezhepleri Tarihi, mezhepleri kendi bağlamı içerisinde, yargılama yoluna gitmeksizin, olduğu gibi inceler ve bu özelliği itibarıyla Mezhepler Tarihi metodolojik açıdan objektif bir karaktere sahiptir.

Yazarın ifadesine göre, çalışmada konular ele alınırken “fikir-hadise, zaman-mekan irtibatı ve tez-antitez karşılaştırması” esasları göz önünde bulundurulmuş, dolayısıyla, Sebeilik hakkında söylenen ve rivayet edilenler, tarihî gerçekliği açısından değerlendirmeye tabi tutularak bu ifadelerle neyin kastedildiği ortaya konulmaya çalışılmış; bu ifadeler bir fırka anlamında kullanıldı ise böyle bir fırkanın olup olmadığı, şayet böyle bir fırka yok ve bir etkisi de söz konusu değilse, bu ifade ile örtülmeye çalışılan gerçeklerin ne olduğunun tespit edilmesine gayret edilmiştir.

Konular, Abdullah b. Sebe ve Sebeilikle ilgili bilgilerin kaynağı olan Seyf b. Ömer’in rivayeti dolayısıyla öncelikle İslâm Tarihi eserleri olmak üzere, Mezhepler Tarihi ile ilgili kaynak eserler, Tabakât, Ensâb, Edebiyat ve Coğrafya eserleri yanında konuyla ilgili çağdaş çalışmalardan faydalanılarak ele alınmıştır.

Çalışmada birinci bölüm “Hz. Osman ve Ali Döneminde Sebeyye” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Şam, Basra, Kûfe ve Mısır esas olmak üzere Hz. Osman döneminde Sebeyye, Hz. Osman dönemi olaylarında ve onun katledilişi sürecinde

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hcenksuucer@hotmail.com

Sebeyye, Hz. Ali'nin halife oluşu ve Cemel olayları çerçevesinde Hz. Ali döneminde Sebeyye konuları işlenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde dikkat çekilen hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Abdullah b. Sebe ve Sebe'likle ilgili kabuller, Harun Reşid zamanında 170/786 veya 200/815 yıllarında öldüğü tahmin edilen Seyf b. Ömer'in rivayetine dayanmaktadır. Seyf b. Ömer tarihçiler tarafından bilgili bir tarihçi olarak kabul görmüşken; Yahya b. Ma'in, Nese'i, Ebû Dâvûd, İbn Hıbbân, Dârakutnî gibi hadisçiler kendisine zayıflık, yalancılık ve uydurmacılık gibi nitelemelerde bulunmuşlardır. Bu yergide hadisçilerin tarihçilere karşı genellikle takındıkları olumsuz tavrın etkisinden söz edilebilir.

Seyf b. Ömer'e göre, Osman dönemi olaylarının başkahramanı Abdullah b. Sebe ve Sebeyye'dir. Ancak Seyf b. Ömer'in bu kurgusu kendi içerisinde bazı çelişkiler taşımaktadır. Sözgelimi Seyf, Abdullah b. Sebe'yi 35 yılında müslüman olmuş gösterirken, müslümanlar arasındaki gizli faaliyetlerini 30 yılında Ebû Zerr ile karşılaşmasıyla başlatır. Halbuki Abdullah b. Sebe ile Ebû Zerr hiç karşılaşmamışlardır. Yazar'a göre, Seyf, Ebû Zerr'in Abdullah b. Sebe tarafından kışkırtıldığı üzerine kurguladığı anlatımda, aslında; Ebû Zerr'in, Hz. Ömer zamanında fethedilip gazilere dağıtılmadan devlet malı olarak bırakılan İran topraklarının Hz. Osman tarafından Ümeyyeoğulları'na verilmesi olayı ile beraber Osman'ın Şam valisi Muâviye'nin Şam'daki uygulamalarını tenkit etmesini bir şekilde örtbas etme gayretindedir. Seyf'in Şam'daki huzursuzlukların kaynağını dile getirirken Abdullah b. Sebe'yi, kendisinin Yahudilik geçmişine vurgu yapmak suretiyle, Ebû Zerr'le ilişkilendirmesi de tutarsızlığını ortaya koymaktadır. Çünkü kendi ifadelerine bakılacak olursa, Ebû Zerr Medine'de sıkı bir yahudî düşmanı iken; Şam'da bir yahudî öğrencisi oluvermiştir. Bütün bu tutarsızlıklar, Seyf'in rivayetine bağlı olarak Hz. Osman zamanında Şam'da Sebeyye adında bir oluşumun varlığından şüphe duyulması gerektiğini göstermektedir.

Seyf'in Sebeyye faaliyetleri hakkında anlattıklarına göre ikinci aşama Basra dönemidir. Ancak Seyf Basra olaylarını anlatırken, Abdullah b. Sebe'nin, asıl yerleşim yeri Cezire bölgesinin doğusunda Bahreyn civarları olan Rebîa'nın Abdulkays kabilesinden birisi olduğunu söylemektedir. Seyf'in Abdulkays kabilesinin büyük çoğunluğunun cahiliyye döneminde hıristiyan ve putperest oldukları ve Yahudilikle ilişkilerinin oldukça zayıf olduğu bilgisini zikretmesi ise, daha önce İbn Sebe'nin yahudî olduğunu söyleyen Seyf'in rivayetlerindeki tutarsızlığı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Seyf'in, Basra valisi Ebû Musa el-Eş'arî'nin uygulamalarından rahatsız olanların hem validen hem de halifenin kendisinden hoşnut olmamaları sonucunda ortaya çıkan siyasî olumsuzlukları, İbn Sebe ya da Sebeyye faktörü ile örtme çabasında olması nedeniyle bu dönemde Basra'da da bir Sebeyye fırkasından söz etmek mümkün görünmemektedir.

Seyf'in Kûfe'de Sebeyye'den bahsederken kastettiği grubun da, bir fırka ve örgütten ziyade halife ve valinin uygulamalarına karşı çıkan Kûfeliler (Museyyerûn) olduğu anlaşılmaktadır. Seyf'in Sebeyye rivayetleri içerisinde en geniş bilgileri sunduğu Mısır Sebe'liğine gelince; yukarıda zikredilen problemlerin Mısır için de söz konusu olduğu görülmektedir. Seyf'e göre San'alı bir yahudî olan İbn Sebe, çalışmalarına Hicaz'da başlamış, buradan Basra, Kûfe ve Şam'a gitmiş, buralarda tutunamayınca Mısır'a giderek orada örgütünü kurmuş, Mısırlılar'a rec'at ve vâsîlik fikrini kabul ettirmiş, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker prensibine vurgu yaparak Ammâr b.

Yâsir'i de etkilemiştir. Çalışmada ortaya konulduğu şekliyle bu görüşler de doğru değildir. Çünkü, ric'at inanışı Hz. Osman zamanında kitlelere mal olacak derecede bir üne kavuşmamış, yine bu dönemde vasiyyet düşüncesi henüz gelişmemiş, iyiliği özendirip kötülüklerden sakındırmak prensibi ise ilk defa Haricîler tarafından Sıffin savaşı sonrasında sistemleştirilmiştir.

Eserde buraya kadar anlatılanlardan hareketle ulaşılan sonuç, Seyf'in rivayetleri, gerek kendi içindeki çelişkileri, gerekse olayların genel seyri ile kıyaslandığında, Hz. Osman'ın katline kadarki süreçte adı Sebeiyye olan bir fırkanın varlığından söz edilmenin mümkün olmadığıdır.

Hz. Osman dönemi olaylarına bakıldığında Sebeiyye, halifenin katliyle sonuçlanan ayaklanmayı gerçekleştiren isyancı grubun adı olarak kullanılmaktadır. Halbuki dönemin olaylarına Seyf'in Sebeiyye rivayeti dışında bakıldığında, olayların arka planında en büyük faktör olarak kabile ilişkilerinin var olduğu görülmektedir. Bunun temelinde de Halife Osman'ın Kureyş-Emevî eksenli bir aristokrasi geliştirme çabası vardır. Bunlar haricinde Hz. Osman dönemi olaylarının sebepleri olarak, kendi akrabalarına öncelik vermesi, İranlı köleyi öldüren Ubeydullah b. Ömer'in cezalandırılmaması örneğinde olduğu gibi hukuku, kişilere özel hale getirerek bir hoşnutsuzluğa neden olması, Ümeyyeoğulları'ndan atanan görevlilerin hazineye borç para alıp onları geri ödememeleri, valilerin halkı hiç dikkate almayan hatta dikkate almamakla kalmayıp onları hor-hakir gören bir siyasî tavır içinde olmaları vb. pek çok sosyal, siyasal ve ekonomik neden sayılabilir. İşte yazarın iddiasına göre Seyf'in Osman dönemi olaylarında İbn Sebe ve Sebeiyye'yi başrolde zikretmesindeki temel neden, başta Halife Osman olmak üzere dönemin yöneticilerinin siyasî yanlışlarının, söz konusu Sebeî kurguyla örtbas edilmeye çalışılmasıdır.

Tarihi süreç içerisinde Sebeiyye'nin kullanımı, kendilerine Hz. Osman dönemindeki siyasî hataların yüklenmesinin ötesinde suikastçı grup anlamında, halifenin katledilişi sürecinde yeniden tarih sahnesine çıkar. Seyf'in bu konudaki rivayeti de kendi içerisinde çelişkilerle doludur. Öncelikle, İbn Sebe'nin vâsilik iddialarına inanarak Medine'ye gelen gruptan bazılarının Talha, bazılarının da Zübeyr'i destelemeleri kabul edilir bir anlatım değildir. Bu noktada zikredilmesi gereken en önemli husus ise, Abdullah b. Sebe'nin, isimleri Hz. Osman'ın öldürülmesi olayına karışanlar arasında yer almamasıdır. Aslında Hz. Osman'ın öldürülüşü olayları dikkatle takip edildiğinde, bu olaylarda hiçbir zaman için Sebeî kelimesinin kullanılmadığı görülmektedir. Bu da o dönemde böyle bir kullanım ve dolayısıyla böyle bir grubun var olmadığını, bununla birlikte aslında olaylara bizzat katılan kişilerce de böyle bir grubun ve böyle bir isimlendirmenin bilinmediğini göstermektedir. Bu kullanımın, o döneme Seyf tarafından taşındığı ve Seyf'in Hz. Osman döneminde ona ve icraatlarına muhalefet edenleri bu kavramla nitelendirdiği görülmektedir.

Yazarın Hz. Ali dönemi ve Sebeiyye ilişkisi konusunda vurguladığı noktalar ise şunlardır: Seyf Hz. Ali'nin seçilmesi sürecinde Sebeiyye nitelemesini isyancıları tanımlamak için kullanmaktadır. Ali'nin hilafetinden sonra ise Seyf, Sebeiyye'yi 'Ali'nin söz dinlemediği isyancılar' anlamında kullanmaktadır ki, yazar bunun Muâviye'nin iktidarını meşrulaştırmak üzere geliştirilmiş bir kullanım olduğunu iddia etmektedir. Yazara göre Seyf böylece Ali-Muâviye çekişmesini Sebeiyye'yi kullanarak örtbas etmek istemektedir. Yine olaylar farklı kaynaklardan takip edildiğinde Cemel olaylarında Sebeiyye denilen bir grubun ve bunlara atfedilebilecek görüşlerin varolmaması ve Cemel olaylarından sonra da Sebeiyye denilen bir grubun herhangi bir

etkisinden bahsedilmemesine rağmen, Seyf'in Cemel olayı ile ilgili olarak 'Ali'nin kendilerine söz geçiremediği grup' anlamında kullandığı Sebeiyye ifadesi, yazar tarafından Seyf'in Hz. Aişe'nin savaşa katılımına bir gerekçe üretmesi olarak görülmektedir. Neticede yazar, Seyf b. Ömer'in verdiği bu bilgilerin, kendi dönemi olan hicrî II. asrın sonlarında 'bir sahabe savunması' anlamı taşıdığı kanaatindedir.

Kitapta ikinci bölüm, "Emevî ve Abbâsiler Döneminde Sebeiyye" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, es-Sebeiyye el-Müfterîn, 'Usbe Sebeiyye, Tûrâbiyye Sebeiyye, Muhtâr Hareketi, es-Sebbâbe, Sebeiyye Mütemenniye, Hemdâniyye Sebeiyye, Sebeiyye ed-Dullâl ve Sebeiyye Haşebiyye gibi Sebeiyye nitelemesinin kullanılışı ve ilişkilendirildiği hareketler ile Sünnî ve Şîî fırak geleneklerinde Sebeiyye'nin ele alınışı işlenmektedir.

Bu bölümdeki tespitlere göre, Seyf'ten sonra Sebeî nitelemesi Ebû Mıhnef (157/773) tarafından da kullanılmıştır. Burada Hâricî Müstevrid, Muâviye'nin Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be'nin komutanı Ma'kıl b. Kays için onu 'Sebeiyye Müfterîn'dendir' şeklinde nitelendirerek kullanır. Bu niteleme 50/670'li yıllarda Hâricî Karîb b. Mürre el-Ezdî ve Zahhâf et-Tâî ayaklanmalarında bu kişiler için Belâzurî tarafından 'Usbe Sebeiyye' şeklinde kullanılmıştır. Sebeiyye tanımı en belirgin hatlarıyla Hucur b. Adiyy hareketi ile ortaya çıkmıştır. Yazara göre, Hucur ve arkadaşlarına karşı kullanılan bu niteleme onların böyle bir fırkaya mensup oldukları anlamına gelmesinde de, kendilerinin genelde Yemen kökenli ve Hz. Osman muhalifi olmaları bu şekilde nitelenmeleri sonucunu doğurmuştur. Kûfeli ileri gelenlerin desteğini sağlamak için Muhammed b. el-Hanefiyye adına hareket ettiğini söyleyerek hem kendisinden sonraki Şîî nitelikli hareketler için bir örnek teşkil eden, hem de vâsîlik ve rec'at gibi inançların doğuşuna zemin hazırlayan Muhtâr hareketinde ise Sebeî nitelemesi öncelikle Kûfe'nin ileri gelenleri tarafından Muhtâr ve arkadaşları için, daha sonra ise Muhtâr taraftarları arasında bulunan Yemen kökenli kabilelerin, eski inançlarından kaynaklanan gâîl unsurlar kabul edilen davranışlar sergilemeleri sonucu, onlara karşılık olarak kullanılmıştır. Muhtâr döneminden sonra da Sebeî nitelemesi daha çok Kûfe merkezli hareketlerde yer alan ve özellikle Yemen kökenli olanları ifade eder bir tarzda kullanılmıştır. Bu nokta da zikredilmesi gereken önemli bir husus, Sebeiyye hakkında hem fikirler hem de tarihlendirme bakımından bilgi veren ilk kaynaklar, Muhtâr hareketinin hemen sonrasında, Sâlim b. Zekvân'ın 70/689'lu yıllarda kaleme aldığı kabul edilen Sîre adlı eseri ile Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye'nin 75-80/694-699'lu yıllarda yazdığı Kitâbu'l-İrcâ'sıdır.

Yazar bu bölümde, fırak geleneklerinde de Sebeîliğe yüklenen anlamların farklılığı üzerinde durmaktadır. Bu noktada yazar, Malatî, Bağdâdî, İsferyânî, İbn Hazm, Şehristânî vb. sünnî yazarların Abdullah b. Sebe ve Sebeîlik'le ilgili aktardıkları bilgilerin çoğunun tarihî gerçeklikleri yansıtmadığı, bunların birer kurgu ürünü olduğunu, bu kurguyla da özellikle Şîa ve alt kollarının yerilmesinin hedeflendiğini dile getirmektedir. Yazara göre Şîî fırak geleneğinde de durum pek farklı değildir. Nitekim Şîî yazarlar da İbn Sebe ve Sebeiyye kurgusunu bir karşı savunma malzemesi olarak kullanmaktadırlar. Sözelimi Zeydî-Mu'tezilî Nâşî el-Ekber Gâliyye ile Zeydiyye'nin bir ilişkisi olmadığını ispatlama gayretiyle; İmâmî Şîiler ise Şîa kavramını Alioğulları'ndan Hüseyinî kola has kılıp, rakip amca çocuklarını dışlamak amacıyla İbn Sebe ve Sebeiyye kurgusunu kullanmaktadırlar. Nitekim, yazara göre hem sünnî hem de şîî makâlât yazarları bu kavramı -istedikleri gibi- zamanın değişik dilimlerinden koparıp, çoğu zaman Hz. Ali dönemi başta olmak üzere tarihin değişik dönemle-

rine taşıyarak tarihi tahrif etmişlerdir.

Kitabın üçüncü bölümü “Sebeiyye ile İlişkilendirilen İsim ve Görüşler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ise, Hz. Osman muhalifi olmaları, Yemen kökenli olmaları ve Şîî eğilimli olmaları nedeniyle Sebeî olarak isimlendirilenler, Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin şahsında Sebeiyye-Hâricilik ilişkisi ile Sebeîlikle ilişkilendirilen vâsîlik ve rec'at düşünceleri ele alınmaktadır.

Çalışmada Sebeî olarak isimlendirilen kişiler hakkında yapılan biyografik tahlillerden sonra bunlar üç ayrı kategoride değerlendirilmektedir. Buna göre; Kinâne b. Bişret-Tücebî, Ruşeyd el-Hecerî ve 'Umeyr b. Ed-Dâbbî el-Bürümî gibi ilk grubu oluşturan şahıslar kendi dönemlerinde Hz. Osman muhalifi tavırlar sergilemelerinden dolayı Sebeî olarak nitelendirilmişlerdir. İkinci grup ise Yemen kökenli olmaları nedeniyle bu isimle adlandırılmışlardır. Sözelimi, Ammâra b. Şebîb, Abdullah b. Hubeyrâ, Hınış b. Abdullah es-San'ânî, kendilerinin Abdullah b. Sebe ya da Sebeîlikle ilişkilendirilen görüşlerle bir ilgileri olmamasına rağmen, Yemen kökenli olmaları nedeniyle Sebeî olarak isimlendirilmişlerdir. Câbir el-Cûfî, Abdullah b. 'Amr b. el-Harb el-Kindî, Muğîre b. Saîd el-İclî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî gibi şahıslardan oluşan üçüncü bir grup ise Şîî düşünceye sahip olmaları dolayısıyla Sebeî olarak nitelendirilmişlerdir. Yazara göre Sebeîlikle ilgili kafa karışıklığının en güzel örneğini bir Hâricî olduğu bilinen Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin Sebeî olarak nitelendirilmesidir. Halbuki Abdullah b. Vehb'in Abdullah b. Sebe ile bir ilişkisi olmadığı gibi, Sebeîlikle Hâricilik arasında da bir bağlantıdan söz etmek mümkün değildir. Neticede, Sebeîlikle ilişkilendirilen isimleri, fikirleri ve siyasî tavırlarını göz önünde bulundurarak yazar, bütün bunların Sebeiyye'nin herhangi bir fırkaya delalet etmediğinin en büyük kanıtı olduğunu düşünmektedir. Zira Sebeiyye nitelemesi, Osman muhaliflerini, Ali taraftarlarını, Yemenlileri, Hâricîleri ve oluşum sürecinde Şîî düşünceye sahip kimseleri tanımlamaktan çok onları karalamaya yönelik kullanılan bir kavram olmuştur.

Sebeîlik ile ilişkilendirilen vâsîlik ve rec'at fikirlerine gelince, bunların belli bir dönemde ortaya çıkmış ve belli bir dönemi tasvir eden fikirler olmadıkları anlaşılmaktadır. Seyf'in Hz. Osman döneminde, Abdullah b. Sebe tarafından dile getirildiğini iddia ettiği vâsîlik ve rec'at fikirlerinin, ne Hz. Osman ne de Hz. Ali dönemleriyle bir ilişkisini kurmak mümkündür. Nitekim Hz. Osman'a karşı ayaklananlardan hiçbirinin Hz. Ali'nin vâsîliğini dile getirmemesi, Hz. Ali'nin (ne halife olduktan sonra ne de Cemel ve Sıffîn gibi savaşlarda) hiçbir zaman vâsîlik gibi bir iddiada bulunmaması, kendisinden sonra oğlu Hasan'a bey'at edip etmemelerini soran kişileri muhayyer bırakması, Hasan'ın halifeliği Muâviye'ye devretmesi, Hz. Ali'nin Hz. Fâtîma'dan doğma olmayan oğlu Muhammed el-Hanefiyye'nin, Muhtâr'ın onun adına vâsîlik türü iddialarla yürüttüğü siyasî faaliyetlerine iltifat etmemesi bunun açık göstergesidir. Vâsîlik anlayışı ancak Muhammed el-Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'in ölümünden sonra kitlelere mal olmuş bir düşüncedir. Dolayısıyla bu fikirlerin Hz. Osman döneminde Sebeiyye tarafından dile getirildiğini söylemek mümkün değildir.

Aynı şekilde rec'at fikrinin kitlelere mal olmuş şeklini Hz. Ali dönemiyle ilişkilendirmek de mümkün değildir. Burada önemli bir tespit de, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in ölümü üzerine rec'ati çağrıştıran sözleri hakkında dile getirilmektedir. Onun Hz. Peygamber'in ölümünden sonra tekrar geri döneceği ile ilgili sözü, dinî olmaktan öte siyasî amaçla söylenmiş bir söz olup, o dönemde rec'at fikrinin varlığına delil olarak kullanılamaz. Bu fikrin 'Muhammed el-Hanefiyye'nin geri döneceği ve

halka zulüm eden yöneticilerden intikam alacağı' şeklindeki kavramsal ifadesi, İbnü'l-Hanefiyye'nin ölümünden sonra ortaya çıkmıştır.

Sonuçta yazar, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemleri ile ilişkilendirilen Sebeiyye'nin gerçeklikle bir ilişkisi olmadığını dile getirmektedir. Sebeiyye fırkası ile ilişkilendirilmeye çalışılan fikirlerin de en erken hicrî birinci asrın son çeyreğinde ortaya çıkmış fikirler olduğu vurgulanarak çalışma sonlandırılmaktadır.

Kitabın Ekler kısmında 'Seyf b. Ömer'in Kûfe'deki Sebeiyye'yi Tasvir Eden Rivayeti', 'Seyf'in Mısır'daki Sebeiyye'yi Tasvir Eden Rivayeti', 'Seyf'in Hz. Ali'nin Sebeiyye ile İlişkisini Tasvir Eden Rivayeti', 'Seyf'in Cemel Vak'asındaki Sebeiyye'yi Tasvir Eden Rivayeti', Kummî'nin Sebeiyye Tasviri', 'Keşşî'nin Abdullah b. Sebe ve Hz. Ali İlişkisini Tasvirleri' ve 'Kummî'nin Kafa Tası Hikayesi' başlıklı metin tercümeleleri verilmiştir.

Kaynakça kısmında, konuyla ilgili ilk dönem kaynakları, araştırmada kullanılan yerli yabancı eserler ve makalelerin listesi verilmiş, kitabın sonuna da çalışmada ismi geçen şahıs, yer ve fırkalar ile önemli bazı kavramları gösteren bir 'Dizin' eklenmiştir.